

RAŞİD AL-DİN VAṬVĀT'IN ESERLERİNİN BÂZİ YAZMA NÜSHALARI

Ahmed Ateş

Hârezm-şahlar devletinin kuruluş ve yükselme devrinin büyük edip ve şâiri Raşid al-Din Muhammed b. Muhammed b. Abd al-Calil al-Omarî al-Vaṭvât¹, eserlerinin çeşitliliği bakımından, çağdaş

¹ Aşağı yukarı 481—487 (1088 - 1094) yılları arasında Belh şehrinde doğmuş olan Raşid al-Din Vaṭvât, ikinci halife olan hazreti Ömer'in soyundan geldiği için al-Omarî nisbesini, çok ufak tefek olduğu için de Vaṭvât ("yarasa" veya "dağ kırlangıcı") lakabını almıştı. Belh'te Nizâmiye medresesinde ciddî bir tahsil yaptı ve zamanının en iyi Arapça bilen şahsiyetlerinden biri oldu. Her halde 522/1128'den sonra, bu tarihte sultan Sencer tarafından hârezm-şah tayin edilen Ebu'l-Muzaffer Alâ'uddevle Atsız b. Kutbeddin Muhammed'in hizmetine girdi ve "divan el-inşâ" sınıfı reisi oldu. Atsız'ın istiklâlini temin etmek için sarfettiği gayretler, Sencer'in münşisi ve nedimi Muntacib al-Din Badî' al-Kâtib olmasaydı, Vaṭvât'ın hayatına mal olacaktı. 548/1153 yılında, kısa bir müddet için, Atsız'ın hizmetinden uzaklaştırılmış ise de, 549 h. yılında tekrar eski vazifesine döndü. Atsız'ın oğlu İl-Arslan'ın hükümdarlığı sırasında (551—567=1156—1172) Vaṭvât aynı vazifede kaldı. Ancak bu hükümdarın son zamanlarında, yaşı çok ilerlemiş olduğu için, bu vazifesinden muaf tutuldu. Bundan sonra, bir aralık bir kaç ay için tahta çıkmış olan Sultan şah Mahmud'a intisap ettiği onun adına yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır. İran tezkirelerinin rivâyetlerine göre, Tekiş hükümdar olduğu zaman, onu tebrike ancak bir mahaffe içinde gelebilmiş ve ona Farsça bir kit'a okuyabilmişti. Halbuki bu hükümdara bir eser '*Umdat al-bulağâ*', bk. burada nr. 18), bir de Arapça kasîde takdim etmişti. Vaṭvât, 573/1177 - 8 veya 578/1182 yılında, yaşı doksanı geçmiş olduğu hâlde, Hârezm'de ölmüştür. Bk. Yḫût al-Ḥamavî, *İrsâd al-arîb*, Kahire, ts., c. XIX, s. 29—33; al-Bayhaqî, *Tatimmat Şivân al-ḫikma*, Lahor, 1351, s. 166 v.d.; al-Suyûṭî, *Buğyat al-vu'ât*, Kahire, 1326, s. 97; Cuvaynî, *Târîḫ-i Cihân-guşây*, nşr. M.M. Kazvinî, c. II, s. 6-11; Ḥamd Allâh Mustavî, *Târîḫ-i guzîda*, GMS, London, 1910, s. 828; 'Avfî, *Lubâb al-albâb*, nşr. E. G. Browne, c. I, s. 80 v.dd.; Davlatşâh, *Tazkira*, nşr. E. G. Browne, s. 87—02; Rizâ-kulî Han Hidâyat, *Mucma' al-fuşaḫâ*, Tahran, 1295, c. I, s. 222; E. G. Browne, *Literary History of Persia*, London, 1920, c. II, s. 330 v.d.; B. Früzânfar, *Suḫan u suḫnvarân*, Tahran, 1318 h. ş., c. I, s. 345 v.dd.; bilhassa 'Abbâs İḫbâl, *Ḥadâ'îk al-sihr*, Tahran, 1308 h. ş., mukaddime.

olan şâirlerden, meselâ Anvarî, Adîb Şâbir, Hâkânî v.b.'larından, çok ayrılır. Kendisi Farsçayı olduğu kadar Arapçayı da iyi bildiği gibi, bu son dili de aynı kolaylıkla kullandığından, Arap edebiyatının da büyük nesir yazarlarından biri sayılmaktadır. Onun iki cilt hâlinde basılmış olan (Kahire, 1315) Arapça mektuplarından bir kısmı "inşâ" denilen resmi muhâberât yazılarının en güzel örneklerinden sayılmaktadır. Yâkût al-Ĥamavî, bu bakımdan onu tarif ederken, zamanın nâdir yetiştirdiği eşsiz şahsiyetlerden biri olduğunu, çağında şiir ve nesirde herkesten üstün bulunduğunu, Arapçanın inceliklerini, Arapça nahvinin ve "edebî"nin sıralarını yine herkesten iyi bildiğini kaydeder². Onun edebî kabiliyetini göstermek için de, bir vezinde Arapça bir beyit ile başka bir vezinde Farsça bir beyti aynı zamanda yazdırabildiğini sözlerine ilâve eder.

Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ'ın Farsça mensur eserlerine gelince, bunlarda son derecede vecîz ve ahenkdar bir dil kullanmıştır. Bu itibarla onun nesri ahenkli ve az miktarda kelimeler ile maksadını hemen ifâde etmeği hedef tutan Arap nesrine benzer. Şiirleri ise, son derecede geniş bir bilgi hazinesinden istifaden eden ve istediği kelimeleri hemen bulan istidâdının yardımı ile, son derecede san'atlı olduğu hâlde, sâde bir intibâ uyandırır. İnan edebiyatında baştan başa murassâ olan kasideleri ilk olarak Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ yazmıştır.

Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ'ın eserlerinin bu edebî meziyetleri yanında, ayrıca bir değeri daha vardır: Mensur eserlerinin en mühim ve en büyük kısmını münşeati, yâni resmî veya gayr-ı resmî mektupları teşkil etmektedir; kendisi, birinci notta gösterildiği üzere, kısa bir fasıla ile, Atsız'ın bütün harez-m-şahlığı zamanında, "divân el-inşâ" 'sının reisi olarak bulunmuş, yerine geçen oğlu İl-Arslan b. Atsız (551—567 = 1156—1172) zamanında da aynı mevkii işgal etmiş, ancak bu son hükümdarın son zamanlarda bu vazifeden muaf tutulmuştu. Biliniği gibi, Atsız, Sultan Sencer'in 536 = 1141'de Katavan'da mağlûp olmasından itibaren, hükümetini müstakil bir devlet hâline getirmeğe çalışmış³, en sonunda, kendisi

² *Irşād al-arīb*, s. 29.

³ Bk. İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar devleti tarihi*, T. T. Kurumu yayınlarından, seri 7, nr. 29, Ankara, 1956, s. 54, v. dd., 65 v. d.

Selçuklular tâbi bir vâli olarak öldüğü hâlde, Harez-m-şahlar devletinin hakikî kurucusu olmuştur⁴. Oğlu İl-Arslan ise, bu vaziyeti sağlamlaştırmış, hattâ şiddetli sarsıntılar geçiren Irak-ı Acem selçulularının ülkelerini ele geçirmeğe gayret etmişti⁵. İşte bu çok mühim tarihî hâdiselerin en mühim vesikaları Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ'ın Atsız ve İl-Arslan adlarına yazdığı mektuplar teşkil etmektedir⁶.

Böylece Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ'ın Türk tarihi bakımından son derecede kıymetli olan eserleri, edebî san'atlara dâir olan *Ĥadā'ik al-sihr fî daḳā'ik el-şîr'*i müstesna, çoğu zaman nâdir veya tek nüshalar hâlinde bu güne kadar muhafaza edilmiştir. Bir kısım eserlerinin ise, adları bilindiği hâlde, nüsalarına henüz tesadüf edilememiştir. Bu eserlerin tam bir listesi, bilinen yazma ve basmaları ile birlikte, 'Abbās İqbāl'in *Ĥadā'ik al-sihr* neşrine yazdığı mukaddimede toplanmıştır⁷. C. Brockelmann da onun eserlerinin bir listesini vermiştir⁸, fakat burada, mutadına uygun olmayarak, müellifin adı bile doğru kaydedilmediği gibi⁹, eserleri de çok noksan gösterilmiş, bu arada münferit mektupları müstakil eserler telâkki edilmiştir. Bu eserler nihayet Dr. Sakhaullah'ın, galiba neşre hazırladığı Arapça *Dīvān*'ına mukaddime olarak, kaleme alınmış olup, ayrıca basılan *Rashid's Life and Literary Activity*'de toplanmıştır¹⁰. 'Abbās İqbāl'in tesbit ettiği eser sayısı 25 olduğu hâlde, Dr. Sakhaullah 32 eser saymaktadır. Ancak bu son makalede, Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ'ın eserinin sayısı artmış gibi görünüyorsa da, araya bir takım müphem bilgiler de karışmıştır. Nitekim nr. 2'de (s. 211) ayrı bir eser olarak gösterilen *Mecmū'a rasā'il Raşîd al-Dîn Vaṭvâṭ*, (Kahire, 1315), aşağıda verilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere, aslında Vaṭvâṭ'ın bütün Arapça mektuplarını bir araya toplayan sonradan derlenmiş bir mecmuadan ibarettir, müsta-

⁴ İ. Kafesoğlu, *agn. esr.*, 72 v. d.

⁵ *agn. esr.*, s. 73 v. dd.

⁶ *agn. esr.*, s. 5 v. d.

⁷ Tahran, 1309 h. ş., s. mukaddime 52 v. dd.

⁸ *Geschichte der arabischen Litteratur* 2, Leiden, 1943, c. I, s. 325; *Supplementband*, Leiden, 1937, c. I, s. 486.

⁹ Muhammed b. Muhammed b. 'Abd al-Calîl yerine Ahmed (Muḥ.) b. İshâk b. 'Abd al-Calîl.

¹⁰ *Prof. Muhammad Shafi' Prestantion Volume, Armağân-i 'ilmî*, Lahore, 1955, s. 201—220.

kil bir eser değildir. Bu kitaba aynı zamanda 'Umdat al-bulağā' va 'uddat al-fuṣṣahā', denildiğinin kaydedilmesi de doğru değildir. Çünkü bu son eserdeki mektupların hemen hepsi *Macmū'a*'nın türlü yerlerinde varsa da, *Macmū'a*'da ayrıca başka pek çok mektuplar bulunmaktadır. Aynı şekilde nr. 5'de (s. 212) gösterilen Farsça mektuplar da müstakil bir eser değildir, Raşid al-Din'in Farsça mektuplarını ihtiva eden muhtelif mecmualardan (bk. aşağıda nr. 1, 2, 14 ve 18) toplanmıştır. Nr. 18 ve 19'da (s. 219) iki ayrı eser gibi gösterilen *R. dar bāyān-i alfāz* ile *Ḥamd u ṣanā* galiba bir tek eser olup 'Abbās İqbāl'in (bk. mezkûr mukaddime, s. 55, not 1) bahsettiği türkçeye 'Ukūd al-cavāhir adlı bir tercemesi bulunan *Nakūd al-zavāhir*'dir. Bundan başka bu son yazar, belki haklı olarak, Türkiye'deki araştırma ve neşriyattan temamiyle habersiz kalmış görünmektedir.

Şu hâlde, bilhassa Dr. Sakhaullah'ın makalesinden sonra, türlü çalışmalarım sırasında tesadüf ve kaydettiğim Raşid al-Din Vaṭvāt'a âit eserlerin yazmalarının kısa birer tavsifini vermeği faydalı gördüm. Böylece bu husustaki bilgiler biraz daha fazla vuzuh kazanacağı gibi, Vaṭvāt'ın tek nüsha olarak bilinen eserlerine yeni nüshalar, ekseriya istinsah tarihleri daha eski olan, binaenaleyh daha kıymetli sayılmaları icap eden nüshalar eklenmiş olacaktır.

Burada bir noktayı daha belirtmek gerekir ki, Raşid al-Din Vaṭvāt eserlerini devrin ileri gelenlerine, bu arada en başta Atsız'ın mensup olduğu Harezm-şahlar âilesi ferdlerine ithaf etmiştir. Bu eserlerin önsözlerinde bu âileye mensup olup da, İ. Kafesoğlu tarafından yapılmış olan en tam şecerede de bulunmayan bir kaç isme tesadüf edilmektedir (bk. aşağıda nr. 12 ve 15) ki, bunların da şecereye ilâve edilmesi icap eder.

Nihayet kaydetmek icap eder ki, burada Vaṭvāt'ın bütün eserlerinden değil, ancak nüshalarını görüp, tesbit edebildiğimiz eserlerinden bahsedilmiştir. Bunlar alfabe sırasına konulmuş olduğundan, bulunmaları kolay olacaktır.

1. Abkār al-afkār fi 'l-rasā'il va 'l-aş'ār.

ابكار الافكار في الرسائل والاشعار

(= 'Abbās İqbāl, nr. 15, yalnız ismini bilmektedir; Sakhaullah, nr. 27, 'Abbās İqbāl'den naklen).

Raşid al-Din Vaṭvāt'ın manzum ve mensur eserlerinden Harezm-şah Atsız için toplamış olduğu bir mecmua olup, 4 kısımdan ibarettir: 1. kısımda 10 Arapça mektup vardır; 2. kısım 10 Arapça kaside ile bir kaç kıt'a, 3. kısım 10 Farsça mektup, 4. kısım ise, 10 Farsça kaside ile 6 gazeli ihtiva eder. Bu eserin aşağıda tavsif edilen Üniversite Kütüphanesi nüshası (nr. F. 424) ilim âleminde ilk mâlûm nüsha olup, ilk defa tarafımızdan tesbit edilmiştir (bk. M. A. Köymen, nr. 2'de mezkûr makalesi, s. 541, not 2). Sonra *Macalla-i Yâdigâr*'da etraflıca tavsif edildi. Eserin 2. kısmının ilk mektubu olan *Fatḥ-nāma-i Cand*'in metni, meşhur Leningrad mecmuasından alınarak, V. Berthold tarafından *Turkestan* adlı eserinin vesikalar kısmında neşredilmiştir (s. 40). Aynı fetihnâme, bâzi mühim tarihî izahlar ile, *Macalla-i Yâdigâr*'da (yıl 4, 1326-1947, sayı 3, s. 9-15) ve, edebî bir eser olmak bakımından da, A. Ateş, *Farsça grameri*², s. 135-136'de, tam olarak, basılmıştır.

Nihayet M. A. Köymen burada nr. 2'de anılan makalesinde, (s. 541, not 2), numarasını ve hangi kısımda olduğunu zikretmeden Topkapı Sarayı'ndaki nüshadan bahsetmiştir.

Şunu da kaydetmek icap eder ki, *Abkār al-afkār*'da bulunan Arapça mektupların hepsi *Macmū'a rasā'il Raşid al-Din Vaṭvāt*'ta mevcut olduğu gibi, bir kısmı 'Arā'is al-ḥavātir (bk. burada nr. 2)'de, bir kısmı da biraz aşağıda tavsif edilecek olan *Munṣa'āt*'ta (burada, nr. 14) da mevcuttur. Bu hususta bir fikir edinmek için aşağıdaki cedvele bir bakmak kâfidir:

<i>Abkār</i>	<i>Macmū'a</i>	' <i>Arā'is</i>	<i>Munṣa'āt</i>
nr. 1	I,14 v.d.	—	—
2	I,27 v.d.	3	—
3	I,35 v.d.	—	—
4	I,36 v.d.	—	—
5	I,37 v.d.	—	10
6	II,2 v.dd.	—	—
7	II,5 v.d.	—	—
8	II,7 v.d.	—	—
9	II,8	—	—
10	II,9 v.d.	—	—

Nüshaları

Ahmed III. 2327/2. Hepsî 97 varak olan bir mecmua içinde, varak 35 b -89 b. Tavsifi için bk. burada nr. 4.

Baş : الحمد لله على صنایع كرمه وروایع نمه ... وبعد فراهم آورنده این
مجموع محمد ... المعمرى الرشيد المشتهر بطواط ...

35 b—49 a Arapça mektuplar, 49 b—60 b Arapça kasideler, 60 b—73 a Farsça mektuplar, 73 a—89 a Farsça kasideler.

Nüshada bundan sonra H^ıacü, İmâd ve Sa'dî'den parçalar vardır.

Üniversite Kütüphanesi, F 424. Açık kahverengi bir cild içinde 70 varak (66 b—70 a'da bazı notlar vardır), 17,2 × 12,9 (12,4 × 7,6) sm. eb'adında, 15 satırlı muntazam nesih, söz başları kırmızı mürekkeple, ilk varak düşmüş, sonradan tamamlanmış.

İstinsah kaydı yoktur. IX./XIV. asr.

Baş : Yukarıdaki gibi.

2 b—17 a Arapça mektuplar, 17 a—31 b Arapça kasideler, 31 b—45 b Farsça mektuplar, 46 a—66 a Farsça kasideler, 10 kit'a ve 6 gazel.

Nuruosmaniye 4312/3. 991 h. tarihli bir mecmua içinde, varak 141 b—149a. Tavsifi için bk. burada nr. 2.

Burada yalnız Arapça mektuplar ile kasideler vardır.

2. 'Arā'is al-havātir va nafā'is al-navādir.

عرائس الخواطر ونفائس النوادر

('Abbās İqbāl'de yoktur, Sakhaullah, nr. 38, fakat yalnız adını bilmektedir).

Vatvâ't'ın kendi Arapça ve Farsça mektuplarından Harezmi ve "Horasan sadrı" diye bahsettiği Şams al-Dîn Muḥammed b. 'Alî için topladığı bir mecmuadır. Eser iki kısma ayrılmış olup, Arapça mektuplar birincide, Farsça mektuplar da ikincide toplanmıştır. Ancak nüshaların ihtiva ettiği mektupların sayısı değişiktir. En eski ve en iyi nüsha olan Fatih Kütüphanesi nüshasında (nr. 4074) 25 Arapça mektup ile bir takım rik'alar ("kısa mektuplar") ve 25 Farsça mektup ile bir kaç rik'a vardır. Halbuki meselâ Aya-sofya kütüphanesi nüshasında (nr. 4138) 10 Arapça ve 10 Farsça mektup bulunmaktadır. Bu mecmua ihtiva ettiği mektuplar bakımından, *Abkār al-afkār*'dan (burada nr. 1) çok daha önemlidir (bk. M. A. Köymen, *Selçuklu devri kaynaklarına dâir araştırmalar*, I, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dergisi, 1951, VIII, sayı 4, s. 541; İ. Kafesoğlu, *ayn. esr.*, s. 6). Bu eserin bir yazmasından, bir münasebetle, ilk defa olarak tarafımdan bahse-

dilmişti (bk. *Hicrî VI. - VIII. asırlarda Anadolu'da Farsça eserler, Türkiyat Mecmuası*, VII. - VIII., cüz II, İstanbul, 1945, s. 122, not 1, bu makale 1939'da yazılmıştır). Daha sonra M. A. Köymen, tarihî bir kaynak olmak hasebiyle, bu eserden etraflı bir şekilde bahsetmiştir (bk. *Büyük Selçuk imparatorluğu tarihinde Oğuz istilâsı, ayn. mecm.*, 1947, c. V, sayı 5, s. 567—610, krş. ayn. mll., *yukarıda zikredilen makale*, tür. yr.). Meşhur Leningrad münşeât mecmuasında bu eserden alınmış pek çok mektuplar bulunmaktadır ve tarihî ehemmiyetlerinden dolayı bir çokları Barthold tarafından, Türkistan'a dâir eserinin vesikalar kısmında tamamen veya kısmen neşredilmiştir (bunların tam bir listesi için bk. M. A. Köymen, *yukarıda anılan makale*, s. 580 v. d., 592, 594 v. dd.). Burada şunu da ilâve etmek icap eder ki, Arapça mektupların hemen hepsi *Macmū'at al-rasā'il*'de bulunmaktadır. Bu hususta bir fikir edinmek için şu cedvele bakmak kâfidir:

'Arā'is al-havātir	Macmū'a rasā'il Raşid al-Din Vatvā't
Nr. 1	c. I, s. 16 v. d.
2	" s. 18 v. d.
3	" s. 27 v. d.
4	" s. 30 v. d.
5	" s. 38 v. dd.
6	
7	" s. 41 v. d.
8	" s. 42 v. d.
9	" s. 44 v. d.
10	c. II s. 12 v. d.
11	" s. 13 v. d.
12	" s. 24 v. d.
13	" s. 15 v. d.
14	" s. 18 v. d.
15	" s. 19 v. d.
16	" s. 21 v. dd. ....

Nüshaları:

Fatih 4074/1. Tâmir görmüş miklepli bir cildde, 100 varaklık bir mecmua içinde, varak 1 b—51 a; 24,1 × 16,2 (12,7 × 20,4) sm eb'adında. 19—24 satır, nesih, söz başları kırmızı mürekkeple.

تم بحمد الله ... فرغ من كتابته يوم الجمعة في ذي القعدة :
Istinsah kaydı : سنة خمس وثمانين وخمسمائة ...

بسمه . الحمد لله الكامل ... چنین گوید مؤلف این مقالات ومصنف :
Baş : این رسالات خواجہ امام ... رشیدالدین ... محمد بن محمد بن عبدالجلیل العمری ... کی
چون درگاہ میمون وبارگاہ ہایون خداوند ولی النعم ... صدر خوارزم وخراسان ابو الفتح
محمد بن علی الحلی (۵) ... منبع مکرم ... بوذ ... وائسرائی کی در سلک این خدمت
منتظم یوزند ... پیوستہ در مجلس عالی آن خداوند فکر مرا جلوہ می کردند ...
ملفوظات من راغب می گردانیدند وواجب دیدم این کتاب جمع کردن ودرود اندکی رسائل
تازی وپارسیه خویش آوردن ... و ترتیب کتاب بر دو قسم دادہ آمد برین ترتیب قسم
اول ۲۵ نامہ تازی در معانی مختلفہ ورقعہ چند ... قسم دوم ۲۵ نامہ پارسی ... و رقعہ
چند ونام کتاب عرائس الحواطر وفضائل النوادر نہادہ شد ...

Ayasofya 4015/1. Ebrû kâğıt kaplı eskimiş bir cild içinde 108 varaklık bir mecmuada, varak 1 b — 31 b. 24 × 46,5 (18 × 12) sm. eb'adında. Anadolu Selçuklu neshi, söz başları kırmızı mürekkeple.

Istinsah kaydı yoktur. VIII./XIV. asır.

Sondan biraz noksanıdır. Farsça mektuplar kısmında 22. mektupta nihayete ermektedir.

Ayasofya 4138. Meşin bir cild içinde 109 varak; 26,3 × 15 (16,4 × 7,7) sm. eb'adında, kalın ve çok saykallı kâğıt, 13 satırlı biraz harekeli, divanı gibi bir nesih.

Istinsah kaydı : کتبه المملوک ... محمد بن مولانا علاءالدین التوقاتی

Tarih yoktur, IX./XV. asır.

Bu nüshada isimler ekseriya çıkarılmış ve mektupların sayısı da azaltılmıştır.

Nuruosmaniye 4311/2. Şemseli, zincirekli, tâmir görmüş bir cild içinde, 233 varaklık bir mecmuada, varak 103 b. — 131 b. 17,5 × 10,3 (12 × 5,8) eb'adında. 15 satırlı, muntazam nestalik. Söz başları kırmızı mürekkeple.

Bu kısımlarda istinsah kaydı yoktur, diğer yerlere göre, 991 h. Noksan bir nüshadır.

3. R. 'Arûz.

رسالة عروض

(= 'Abbās İqbāl, nr. 21; Sakhaullah, nr. 15).

Arûz bahirlerinin İnan edebiyatında o zamanlar en çok kullanılan şekillerini birer kıt'a şeklindeki örnekler ile gösteren çok

küçük bir risâledir. Metni, galiba ilk önce, hususî yazma bir nüshaya istinâden, *Macalla-i yâdigâr* (yıl 1, 1324 = 1954, sayı 10, s. 68—71)'de neşredilmiştir. Bundan sonra Ayasofya kütüphanesinde bir mecmuada (nr. 2620, varak 55 b—63 a) bulunan ve başka bir müellif tarafından biraz genişletilmiş olan bir nüshası Ahmed Ateş, *Farsça grameri*², İstanbul, 1954, s. 251—261'de neşredilmiştir.

Diğer bir nüshası :

Şehid Ali Paşa 1007/3. Tâmir görmüş bir cild içinde bulunan bir mecmuada, varak 133 b—134 b.

Baş : هذه جزء في عروض الاشعار بالفارسية تصنيف الشيخ الامام رشيد الدين ...
المعروف بوطواط ... باب هزج
هزج را اگر تمام ارکان همی خواهی ازین بگذر ...

4. Badāyī' al-tarşī'āt va ravāyī' al-tascī'āt.

بدایع التصیغات وروایع التسجیعات

('Abbās İqbāl ve Sakhaullah'ta mezkûr değildir).

Yegâne nüshası aşağıda tavsif edilecek olan bu küçük eser, kısa mukaddime ile başlar. Vaṭvāṭ'ın söylediğine göre eser, Bahâ'eddin Süleyman b. Atsız'a ithaf edilmiştir. Bu şahıs her hâlde Atsız'ın küçük oğlu Süleyman-şah olup, babasının ölümünden (551=1156) sonra, atabegi Oğul-bey tarafından hükümdar ilân edilmek isteniyordu. Fakat ağabeyi İl-Arslan, Horasan'dan gelerek, Oğul-Beyi öldürdü ve kendisini tevkif ederek, gözlerine mil çek-tirdi (aynı yıl; bk. İ. Kafesoğlu, *ayn. esr.* s. 73, kaynaklar orada gösterilmiştir). Vaṭvāṭ, aşağıda görülecek olan mukaddimesinde, onu idâreyi eline almış bir hükümdar gibi göstermektedir. Eğer bu ifadeyi harfiyen doğru olarak kabûl etmek icap ederse, bu eserin Atsız'ın ölümü ile İl-Arslan'ın Gürgenc'e gelerek, tahtı elde etmesi arasında geçen bir kaç aylık zaman içinde toplanmış olduğu söylenebilir.

Esere gelince, bir mukaddime ve tarsî san'atı hakkında çok kısa bir girişten sonra, iki kısımdır. Birinci kısımda Vaṭvāṭ kendi Arapça yazılarından, tarsî sanatını ihtiva eden bâzılarını bir araya getirmiştir. Kendisi ile kadı Cemâleddin b. Şîrin (548 = 1153'ten sonra ölmüş olan bu şahıs için bk. 'A. İqbāl, *Hadâ'ik al-sihr*, mu-

kaddime, s. 30 v.d.) arasındaki mektuplar da burada bulunmaktadır. Daha kısa olan ikinci kısım ise, yine Vaṭvāṭ'ın tarsī san'atını ihtiva eden Farsça yazılarına ayrılmıştır.

Nüshası:

Ahmed III. 2327/1. Tâmir görmüş meşin bir cildde, hepsi 97 varak olan mecmua içinde, varak 1 b—33 b. 13 × 13,6 (13 × 9,3) sm. eb'adında. Baş taraflarda kırmızı, sonra siyah cedvel içinde, 19 satırlı muntazam nesih. Baş taraflarda yazı kalın kalemle yazılmış, sonlarda daha işlek. Söz başları kalın kalemle. Nüsha, bu halî ile, başka bir mecmuadan koparılmış gibi görünmektedir. İlk kısımlarda Arapça şiirlerde kelime manâları Farsça olarak gösterilmiş, bâzan da satır arası izahlar vardır.

İstinsah kaydı: تمت بدایع التصیحات ... فی الحادی عشر من شوال سنة سبع وعشرين وسبعماية علی يد محمد بن يوسف بن عقيل ... (٥)

Kenarda: وكانت الكتابة بمرجانية خوارزم والمقام عند ساحل جيحون في بيت علی انا.

Baş: الحمد لله الفاهر سلطانه الباهر برهانه ... وبعد فاني لما رأيت حضرة مولانا الشاه العالم العادل ... بهاء الدين والدنيا ابي داود سليمان بن علاء الدنيا والدين خوارزمشاه آتسز بن محمد ... لا زالت محفوفة بالجلال ... معلم العلوم ومحيم القروم ومربيع الفضلاء المشاهير ... من اصحاب النثر وارباب الشعر ووجدته ... ملكا معظما ... وعرفت شدة حرصه من الكلام على مطالعة المسجعات المطبوعة الطييفة والمرصعات المصنوعة الشريفة ... صنفت هذا الكتاب باسم حضرته ... وجعلت قسمين قسماً في العربية ... وقسماً في الفارسية ... فصل في تعريف التصحيح ... (2 b) القسم الاول في العربية ... (27 b) القسم الثاني في الفارسية ...

5. Cavāhir al-ḫalā'id va zavāhir al-farā'id.

جواهر القلائد وزواهر الفرائد

(= Abbās İḳbal, nr. 12; Sakhaullah, nr. 14).

Bu küçük eser, Raşid al-Din'in el-emîr el-isfehsalâr şeref-i Turan dediği Abū Şucā' Muḫammed b. al-Ḥusayn b. Abd al-Raḫmān için kendi sözlerinden seçtiği yüz cümleden ibarettir ki, bunları edipler mektuplarında, hatipler de nutuklarında kullanırlarmış.

Nüshası:

Ayasofya 1755. Yarı meşin bir cild içinde, hepsi 29 varak tutan Raşid al-Din Vaṭvāṭ'ın eserlerinden müteşekkil bir mecmuada, varak 1 b—5 a. Başta ve sonda sayılmamış boş varaklar vardır. 20 × 12,9 (11,8 × 7,2) sm. eb'adında; bu kısımda 15 satırlı, sağa mâil, şahsî nesih, kısmen hareketli, kenarlarda haşiyeler vardır.

İstinsah kaydı yoktur. IX./XV. asır.

Baş: الحمد لله الذي قهر كل سلطان سلطانه ... يقول محمد بن محمد بن عبد الجليل العمري الرشيد الكاتب ... هذه مائة كلمة اخترتها مما وقع في ادراج كلامي ... من الاقوال الرابعة والامثال الشائعة ... يستعين بها اصحاب الكتابة في مكاتبتهم وارباب الخطابة في مخاطباتهم ... وسميتها جواهر القلائد ... وخدمت بها خزانه كتب مولانا ... الامير الاسفهلار ... شرف توزان طفرل قلنج اسفهلار بك ابي شجاع محمد بن الحسين بن عبدالرحمن حسام امير المؤمنين ...

اللهم وقتنا لسداد حتى لانجوه وللرشاد حتى لانقوه وصلى الله على سيدنا محمد .

Umumî 5577. Yarı meşin bir cild içinde, 153 varak tutan bir mecmuada, 7. yerde, varak 65 b—69 a. 18 × 13 (15 × 10,6) sm. eb'adında. Kalın saykallı kâğıt, kırmızı cedvel içinde; satır sayısı değişik, arada başka kâğıt ve yazılar da vardır.

İstinsah kaydı (90 b): قدمت الرسائل في شهر شوال في تاريخ سنة ٨٨٣
Baş evvelki gibi.

6. Dīvān-i (Fārsī-i) Raşid al-Dīn Vaṭvāṭ.

(ديوان فارسي) رشيدالدين وطواط

(= Abbās İḳbal, nr. 19; Sakhaullah, nr. 6).

Raşid al-Din Vaṭvāṭ'ın Farsça kaside, terkib ve terci-i bendler, kit'a, gazel, rubâi ve ferdlerini ihtiva eder. İran'da biri Si-pahsâlâr kütüphanesinde (XII. XVIII. asra âit bir yazma nüsha, bk. Z. Ḥadā'ik, *Fihrist-i Kitābhāna-i Madarasa-i Ālī-i Sipahsālār*, Tahran, 1316—1318 h. ş., s. 600 v.d.), ikisi Meclis kütüphanesinde (biri 1282 h., diğeri 1337 h. tarihli; bk. Z. Ḥadā'ik, *Fihrist-i Kitābhāna-i Şūrā-yi Millī*, Tahran, 1317—1321 h. ş., c. III, s. 283 v. d.) olmak üzere, daha üç nüshası mâlûmdur. Aynı memlekette bunlar hâricinde bâzı hususî nüshaların mevcut olduğu da anlaşılmaktadır. Aşağıda tavsif edilen nüsha, diğerkleri gibi, çok yeni olup, sonlarından da biraz noksandır.

Nüshası:

Üniversite Kütüphanesi, F 1549. Yeni yapılmış meşin bir cild içinde bulunan 187 varaklık bir mecmuuda, varak 55 b—187 a. 20,4 × 14,2 (15,7 × 8,6) sm. eb'adında, siyah ve kırmızı cedvel içinde, 17 satırlı tâlik. Müstensih asıl nüshasındaki okuyamadığı kelimeleri boş bırakmış.

İstinsah kaydı (varak 187 a):

در روز شابه هجدهم (ع) شهر ... (ع) در دار الخلافه طهران تمام پذیرفت سنه ۱۲۷۱

Baş : ای طلعت تونیکو وی ذمت تو زیبا
زلفین تو چون عنبر رخسار تو چون دیبا

55 b—154 a, alfabe sırası ile, kasîdeler; 154 a—178 b terkiib ve terci'-bendler; 178 b—187 a kıt'alar.

Gazeller, rubâiler ve ferdler bu nüshada mevcut değildir.

Burada şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, Farsça divanda bulunan şiirler ekseriya diğer eserlerindeki şiirleri bir araya toplamak suretiyle meydana getirilmiş değildir. Nitekim *Abkâr al-afkâr*'da bulunan kasîdelerden yalnız bir tanesi bu divanda mevcut olup, diğerleri burada mevcut değildir.

7. Faşl al-*hitâb min kalâm amîr al-nu'minîn 'Omar b. al-*Haţţâb*.*

فصل الخطاب من كلام امير المؤمنين عمر بن الخطاب

(=Abbâs İkbâl, nr. 2; Sakhaullah, nr. 21).

İkinci halife olan hazreti Ömer'in seçilmiş 100 sözünün Farsça olarak izahı ve, yine Farsça olarak bir kıt'a ile, mânasının hülâsa edilmesinden ibâret olan küçük bir risâledir. Harezmi-şah İl-Arslan b. Atsız'a (551—567 = 1156—1172) ithaf edilmiştir. Bu eserden yapılmış seçmeler A. Ateş. *Farsça grameri*², s. 128—135'de neşredilmiştir.

Nüshaları

Üniversite Kütüphanesi F 407. Tâmir görmüş, şemseli, siyah meşin bir cild; hepsi Raşid al-Dîn'in eserlerinden ibâret 123 varak tutan bir mecmua içinde, varak 30 b—62 b. 17,9 × 12,9 (10,5 × 8) sm. eb'adında, âhârlı, kalınca kâğıt; 13 satırlı, muntazam nestalik, Arapça sözler kalın kalemle ve nesih yazı ile yazılmıştır, aralarında kırmızı ile yazılmış harfiyen farsça tercüme vardır.

İstinsah kaydı yoktur. IX./XV. asıra âit bir yazma.

Baş : الحمد لله على ما افاض علينا من سوانغ نعمه وسوانغ قسمه ... جين گوید ... الرشیدی ... که جو من شرح صد کلمه ابو بکر ...

Ayasofya 2854. Meşin bir cild içinde 139 varak tutan bir mecmuuda, varak 32 b—70 b. 18 × 13 (12 × 7,5) sm. eb'adında, 13 satırlı nestalik, söz başları kırmızı mürekkeple, Arapça sözler nesih ve iri harfler ile yazılmış.

İstinsah kaydı (varak 32 a): ... لسته ۸۹۶

تم الكتاب ... على يد العبد محمد بن علي المولوي في اواخر

رمضان سنه ۸۹۶

Veliyeddin 2639. Kahve rengi bir cild, 130 varak tutan bir mecmua içinde, varak 23 b—62 b. 17,6 × 12,3 (7,5 × 12) sm. eb'adında, 13 satırlı nestalik, söz başları kırmızı, Arapça sözler siyah mürekkeple, iri harfli nesih, kalın, âhârlı kâğıt.

İstinsah kaydı (varak 87b): محمد بن علي بن مضر

... في اواسط رجب ۸۹۹

Bağdadlı Vehhi 657. Tâmir görmüş meşin bir cild içinde 93 varak. *Faşl al-*hitâb** varak 19 b—42 b. Cildde kurt yeniği vardır; 20,5 × 15 (14,4 × 8,5) sm. eb'adında, 17 satırlı nestalik.

İstinsah kaydı (varak 42b): تمام شد ... في اواسط شهر رمضان ... سنة ۹۶۲

Türkçe tercümesi:

Bu eserin metnim kısmının, Ebu Bekir ve Ali'nin sözleri ile birlikte, Türkçeye oldukça eski bir tercümesi vardır. Görebildiğim tek nüshasının baş kısmı noksan olduğu için, müterciminin adı ve ne zaman tercüme edildiği anlaşılamamaktadır. Bu nüshanın tavsifi şudur:

Konya, Müze Kütüphanesi 654. Tâmir görmüş meşin bir cild içinde, 205 varak tutan bir mecmuuda; 29,2 × 20,3 (24,2 × 14,6) sm. eb'adında. Siyah ve yıldız cedvel içinde, 15 satırlı çok güzel nesih, baştan başa harekeli; söz başları yıldız, hadîs ve hikmetli sözler kalın kalemle. Baş, ortalar ve sondan noksan.

İstinsah kaydı (varak 124 a): تمت الكتاب ... على يد ... بدر الدين بن مهت يار

المولوي في مقام ادرنه يوم الاثنين في شهر رمضان المبارك سنة ۸۳۸ .

*Faşl al-*hitâb** tercümesi varak 143 b — 158 a.

Baş : بسمله . کلمه اول تفهوا قبل ان تسودوا يعني علم اكرتک شوندن الزوکه

عورت ورله سزه معنیس بو کلمه نك اولدر که ...

8. Ğarā'ib al-kalim fi rağā'ib al-ḥikam.

غرائب الكلم في رغائب الحكم

(= Abbās İqbāl, nr. 6; Sakhaullah, nr. 8).

Raşid al-Din Vaṭvāt, Arapça hikmetli ve murassâ kendi yüz sözünü ihtiva eden bu küçük risâlesini vezir Kâsım b. İrâk'a ithaf etmiştir. Kendisi *Navâbiğ el-kalim va bavâliğ el-ḥikam*'in çok şöhrret kazandığını görmüş, ona bir nevi nazire olmak üzere, bu eserini toplamıştır. Burada bahis konusu olan ikinci risâle her hâlde büyük dilci ve müfessir Câr Allâh al-Zamaḥşarî'nin (ölm. 538 = 1144, bk. *GAL*², 1, 343 v.dd.) *Navâbiğ al-kalim*'i olmalıdır.

Nüshaları:

Ayasofya 1755/3. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde, varak 9 b—12 b. Tavsiifi için bk. burada nr. 5.

Baş: الحمد لله الذى له المنة والطول وبه المنة والحوال ... يقول محمد ... العمري ... الكتاب أنى لما رأيت نوابغ الكلم وبوالغ الحكم ولاجة في السامع جواله في الجامع ... جمعت من كلامى مائة كلمة فأثقة المباني رائعة المعاني ... وسميتها غرائب الكلم ... وخدمت بها خزائنه كتب مولانا ... صدر الدولة والدين ... ملكك وزراء الشرق والغرب قاسم بن عراق ...

Bu nüshada yalnız 98 söz vardır.

Umumî 5577/9. H. 883 tarihli bir mecmua içinde, varak 73 b—76 a. Tavsiifi için bk. burada nr. 5.

9. Ğurar al-aḳvāl va durar al-amṣāl.

غُرر الأقوال ودرر الأمثال

(= Abbās İqbāl, nr. 9; Sakhaullah, nr. 11).

Vaṭvāt'ın Harezmi-şah Ebu 'l-Kasım Mahmud b. İl-Arslan (ölm. 590=1193) toplamış olduğu kendi 100 hikmetli sözünden ibâret küçük bir risâledir. Bu risâle mezkûr şahsa ya babasının ölümünden sonraki kısa hükümdarlığı sırasında, yâni h. 567—568 arasında, yahut bundan önce babası hayatta ve kendisi şehzade iken ithaf edilmiş olmalıdır. Çünkü Tekiş hükümdar olunca, Raşid al-

Din'in eserler ithaf ederek, ona intisap ettiği mâlûmdur. Bu hâlde onun âsi ve esasen Harezmi'de bulunmayan kardeşine bir eser ithaf etmesi imkânsızdır.

Nüshaları:

Ayasofya 1755. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde varak 17 a—20 b. Tavsiifi için bk. burada nr. 5.

Baş: الحمد لله على تواتر نعمه وتفاطر قسمه ... يقول محمد ... الكتاب ... انى لما رأيت حضرة الشاه المعظم ... ابى القاسم محمود بن السطان ... ايل ارسال بن الملك الكبير اتبز ... معرس الحمد ومعلم الافضال ... جمعت باسم خزائنه كتيبه المعمورة ... من كلامى مائة كلمة شريفة ...

Son: ١٠٠ نقي بفضل الله فانه اذا نابتك سقم يشفيك واذا اصابتك ظلم يكتفيك وصلى الله ...

Umumî 5577/11. 883 h. tarihli bir mecmua içinde varak 80 a—83 a. Tavsiifi için bk. burada nr. 5.

10. Ḥadā'ik al-siḥr fî dağā'ik al-şî'r.

حدائق السحر في دقايق الشعر

(= Abbās İqbāl, nr. 1; Sakhaullah, nr. 1).

Raşid al-Din Vaṭvāt'ın en meşhur eseri olup, edebî san'atlarından bahseder. *Tarcumân al-balāğa* ile münasebeti için bk. al-Rādüyânî, *K. Tarcumân al-balāğa*, nşr. A. Ateş, İstanbul, 1949, mukaddime, s. 21 v.d., 45 v.d.

Nüshaları:

Köprülü 1613. Bir tarafı kopmuş, kahve rengi bir meşin içinde 70 varaklık bir mecmuada varak 26 b—70 a. 16,1 × 12,2 (11, 1 × 7,9) sm. eb'adında. 17 satırlı nesih, haşiyede notlar vardır.

İstinsâh kaydı: وقد وقع الفراغ ... يوم الجمعة عشرين محرم سنة ست وثمانين وستائة ...

Baş: الحمد لله على ما افاض علينا من نعمه المتزعة الحياض ...

Köprülü 1392. Sefine şeklinde yarı meşin bir cild içinde, 204 varaklık bir mecmuada varak 145 a—200 a. 17,1 × 12,1 (12,9 × 8,3) sm. eb'adında, 14 satırlı, kısmen harekeli nesih.

İstinsah kaydı: وقد وقع الفراغ ... في أواخر شهر ربيع الآخر سنة اثنتين وتسعين وستائة كاتب سيد شمس ... (؟)

Üniversite Kütüphanesi F 414. Koyu kırmızı meşin bir cild içinde 55 varaktır. 17,7×11,8 (11,8×7,8) sm. eb'adında, 15 satırlı, güzel ve muntazam, kısmen harekeli nesih, söz başları kalın kalemle ve kırmızı mürekkeple. Sahifelerin bazı yerleri kararmış.

İstinsah kaydı yoktur. VIII./XIV. asır.

Halet Efendi 407. Tâmir görmüş yeşil bez kaplı bir cild içinde, 82 varak, 22,6×15,4 (16×10) sm. eb'adında, 17 satırlı nesih.

İstinsah kaydı: تم الكتاب ... في منتصف رمضان ... سنة سبعين وسبعماية

Lala İsmail 407. Tâmir görmüş meşin bir cild içinde, 22 varak, 18×13,8 (14,5×10) sm. eb'adında, 18 satırlı nesih. Kenarlarda bâzan haşiyeler vardır.

İstinsah kaydı: تم الكتاب ... حرره ... تبركين حاجي بن ملك شاه الرومي ... في ناحية اماسية ... في تاريخ رجب ... سنة ٨٤٤

Lala İsmail 718/10. Meşin bir cild içinde 216 varak tutan bir mecmua-da, varak 191 b—215 a, 20,3×13,8 (18×7,8) sm. eb'adında. 31 satırlı nesih, söz başları kırmızı mürekkeple.

Üniversite Kütüphanesi F 819/1. Yeni bir cild içinde, varak 1 b—27 b: 21,3×8,5 (16×8,6) sm. eb'adında, 19 satırlı âdi bir nestalik, 1 b—2 a, mavi yaldız kırmızı kaba bir cedvel içinde, 1 b'de serlevha..

İstinsah: وقد وقع الفراغ ... في يوم الاثنين تسع شهر رمضان ... سنة سبع وستين وتسعمائة

Bu eserin şâir Ahmedî tarafından yapılmış olup, *Bedâyi' el-sihr fi senâyi' el-si'r* adını taşıyan hülâsası için bk. Nihad M. Çetin, *Ahmedî'nin bilinmeyen bir kaç eseri* (*Tarih Dergisi*, sayı 3-4, 1952), s. 103 v.d.

11. al-Kalim al-nâşiha va 'l-ḥikam al-şâliha.

الكلم الناصحة والحكم الصالحة

(=Abbās İkbāl, nr. 10; Sakhaullah, nr. 12).

Güzel sözlere meraklı olan vezir 'İmād al-Dīn için toplanmış secîli ve murassâ 100 sözünden ibâret küçük bir risâledir.

Nüshaları:

Ayasofya 1755. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde, varak 13 a—17 a. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

Baş: الحمد لله الجزيل نواله الجليل افضاله ... يقول محمد ... الكتاب أني لما رأيت همة عالي مجلس مولانا صدر صدور الشرق والغرب (Burada isim yoktur) ... مصرفة الى اقتناء بدائع الكلم ... التفتت من كلامي مائة كلمة مرصعة مسجعة ...

Burada yalnız 99 sözü vardır.

Umûmi 5577. H. 833 tarihli bir mecmua içinde, varak 73 b—76 b. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

12. Mafātiḥ al-ḥikam va maşabiḥ al-ḫulam.

مفاتيح الحكم ومصابيح الظلم

(=Abbās İkbāl, nr. 11, Sakhaullah, nr. 13).

Raşid al-Dīn Vaṭvâṭ'ın kendi 100 sözünden ibâret olup, İran ve Turan kumandanı dediği Abū 'Alī al-Ḥusayn b. Ḥvârizm-şâh Muḥammed için toplanmıştır.

Nüshaları:

Ayasofya 1755. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde, varak 21 a—24 b. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

Baş: الحمد لله الذي خلق الالسة ليحمد بها ويوجد ... يقول محمد ... الكتاب هذه مائة كلمة من نتائج طبعي العليل ونسائج خاطري الكليل ... وخدمت بها خزانه كتب عالي مولانا ... لشكر كش ايران وتوران ابى على الحسين بن خوارزمشاه محمد ...

Umûmi 5577. H. 833 tarihli bir mecmua içinde, varak 83 b—76 b. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

13. Maṭlûb kull ḫālib min kalām amīr al-mu'minīn 'Alī b. Abī Ṭālib.

مطلوب كل طالب من كلام امير المؤمنين على بن ابى طالب

(=Abbās İkbāl, nr. 5; Sakhaullah, nr. 24).

Dördüncü halife hazret-i Ali'nin hikmetli sözlerinden meşhur

Arap edibi al-Câhiz (ölm. 255=868, bk. *GAL*² 1,159 v.d.) tarafından toplanan 100 hikmetli sözün Arapça ve Farsça olarak, nesirle tercümesinden sonra, mânasını Farsça bir kıt'a ile telhis eden küçük bir risâledir ve biraz yukarıda kendisinden bahsedilen Sultanşah Ebu'l-Kasım Mahmud b. İl-Arslan'a ithaf edilmiştir. Buna nazaran, bu eserin yazılış tarihi 568=1173'den önce olmalıdır (krş. burada nr. 9). *Şad kalima-i 'Alî ve Naşr al-la'ālî* adları ile bu eserin nüshalarına tesadüf olunursa da, asıl adı hâtimesinde görüldüğü üzere (... نهاده آمد ... طالب ... نهاده آمد ...) Üniversite Kütüphanesi, nr. F 407, varak 126 a), yukarıda kaydedilmiş olan addır.

Nüshaları :

Nuruosmaniye 4945. Yıldız cedveli, kahve rengi meşin bir cild içinde, 74 varak tutan bir mecmuada, varak 1 b—19 b. 30×15 (14,4×8,5) sm. eb'adında, mukaddimede 13, diğer yerlerde 9 satırlı nestâlik, Arapça sözler sülûs ile. İstinsah kaydı yoktur, IX./XV. asır.

Baş : الحمد لله على العطف كرمه واصناف نعمه ... چنین گوید محمد ...
الرشیدی الکاتب ...

Üniversite Kütüphanesi F 407. IX./XV. asra âit bir mecmuada, varak 88 a—123 a. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Ayasofya 2854. 893 h. tarihli bir mecmua içinde, varak 93 b—139 b. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Veliyeddin 2639. 899 h. tarihli bir mecmua içinde, varak 88 a—129 b. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Ayasofya 4165. Yarı meşin bir cild içinde 25 varak. 23×13,4 sm. eb'adında, 9 satırlı, sözler yıldız ile, farsçaya tercüme siyah mürekkeple, yazı nestalîk.

İstinsah kaydı : کتبه حسین بن حسن المولوی ... فی اوائل المحرم سنه ۹۳۱

1a'daki madalyon içinde : برسم مطالعه حضرت امیر زاده اعظم دستور

... کامران خدیو جهانیان ... (isim yoktur).

Bağdadlı Vehbî 657. 933 h. tarihli bir mecmua içinde, varak 63 b—74 a. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Esad Efendi 1373. Siyah meşin bir cild içinde 127 varak tutan mecmuada, varak 1 b—26 a. 21,1×13 sm. eb'adında, 12—13 satırlı, nestalîk.

İstinsah kaydı yoktur, XI./XVII. asra âit bir nüsha. Önsözü biraz farklıdır.

Bu sözlerin, Vaṭvâ't'ın manzum tercemeleri ile birlikte, eski Türkçeye (XV. asır) manzum bir tercümesini ihtiva eden nüshalarda da tesadüf edilmektedir. Ancak nüshalarda mütercim'in ismi

görülmemektedir. Burada böyle tercümeli nüshalardan yalnız ikisinin tavsifi verilecektir :

Niğde, Sungur Bey 950. Yarı meşin bir cild içinde 51 varak, 7,6×11,7 (13×8,5) sm. eb'adında, 9 satırlı muntazam, harekeli nesih, Arapça sözler ve söz başları kırmızı mürekkeple, ilk ve son sahifeler çok yıpranmış.

İstinsah kaydı okunamıyor. IX./XV. asır.

Baş : بسمه . لو كشف النظار ما ازددت يقينا بالفارسی
حال خلد وجحيم دانستم ... بالترکی
شویله کم کوکل کوزیله کوردم بلدم عیان ...

Haçî Mahmud Efendi 3715. Tâmir görmüş, yıldız şemseli, meşin bir cild içinde 58 varaktır. 19,5×11,8 (13×6,5) sm. eb'adında, 8 satırlı çok güzel bir nesih, yıldız cedvel içinde, kırmızı, siyah ve yıldız mürekkep.

İstinsah kaydı yoktur, X./XVI. asır.

Baş : این صدکله که از لفظ درر بار ... علی بن ابی طالب ... است ...
و بجهت تفهیم معانی این کلمات ترجمه هر لفظی بنظم پارسی که مولانا ... افضل الدهر
محمد ... (؟) لو كشف النظار ما ازددت يقينا
حال خلد ...

یدی طامو سکز اچاغوک احوالین یقین شیله کوکل کوزیله کوردم بلدم عیان ...

Türkçeye başka bir tercümesi :

Konya, Müze Kütüphanesi 654. 893 h. tarihli bir mecmua içinde, varak 158 b—176 b. Tavsifi için bk. nr. 7. Burada Vaṭvâ't'ın kit'aları da aynen bulunmaktadır.

14. Munşâ'ât

منشآت

(= 'Abbās İqbâl'de mezkûr değildir; Sakhavillah, nr. 3).

Rasîd al-Dîn Vaṭvâ't'ın kendi mektuplarından, bilhassa *'Umdat al-bulağâ'*'da (bk. burada nr. 28) bulunanlardan, kendisi tarafından Sultanşah Ebu'l-Kasım Mahmud b. İl-Arslan (bu hükümdar için yukarıda nr. 9) için toplamış olduğu bir mecmuadır. 74 büyük mektup ile müteaddit rik'aları ihtiva eder. Bu mektupların hemen hepsi *Macmû'at rasâ'il*'de bulunduğu gibi, bir kısmı da *'Arâ'is al-havâfir*'da veya *Abkâr al-afkâr*'da da bulunmaktadır. Bu hususta bir fikir edinmek için şu cedvele bakmak kâfi gelebilir:

<i>Munşat</i>	<i>Macmū'a</i>	<i>Arā'is</i>	<i>Abkār</i>
Nr. 1	I,3 (nr. 1)	—	—
2	I,16	—	—
3	I,18	nr. 2	—
4	I,19	—	—
5	I,24	—	—
6	I,28	—	—
7	I,30	4	— ....
10	I,37	—	nr. 5
11	I,38	5	— ...
17	II,12	10	—
18	II,13	11	— v.b.

Bildiğime göre, ilk defa olarak, İ. Kafesoğlu *Harezmsahlar devleti tarihi*'nde (s. 6, not), kaynaklar arasında, bu eserden bahsetmişti. Bu eserin bilinen diğer bir nüshası Leipzig'de bulunmaktadır ve bura kütüphanesi katalogunda *K. al-İnşā'at al-arabīya* adı ile *Macmū'at rasā'il*'in aynı olarak gösterilmiş (bk. K. Vollers, *Katalog der islamischen, ... Handschriften*, Leipzig, 1906, s. 150, nr. 492) ve Sakhaullah'ın listesine bu şekilde kaydedilmiştir.

Nüshası:

Nurnosmaniye 4294. Şemseli, zincirekli, koyu kahve rengi bir cild içinde, 95 varaktır, 17,7×13 (11,5×7,8) sm. eb'adında, 17 satırlı nestâlik, söz başları kırmızı mürekkeple, başlıkların mühim bir kısmı boş kalmıştır.

İstinsah kaydı yoktur. IX./XV. asra âit bir yazma.

Baş: الحمد لله الخالق بلا استرشاد ... وبعد فاني لما وجدت همة مولانا الشاه العظيم ... ابي القاسم محمود بن الملك الاعظم ايل ارسلان بن ... اتسز ... في ريعان عمره وعنفوان امره مع ما اتاه الله ... من الملك الواسع اكنافه ... مصروفة الى اقتناء الادب الدثر وموقوفة الى اجتناء شمرات النظم والنثر ورايت فضلاء الاقطار ... يتبركون بايامه الزاهرة ... ويحبون الى حضرته العالية ... بضائع صنائع افكارهم وبدائع رسائلهم واشعارهم جمعت باسم خزانة كتيبه المعورة ... من رسائلي العربية نبدا يسيرا ... مما انشأته في عهد ابيه وجده ليكون مطالعة ذلك داعية له الى طلب الزيادة ...

15. Munyat al-mutakallimîn va ğunyat al-muta'allimîn.

منية المتكلمين وغنية المتعلمين

(=Abbās İqbāl, nr. 8; Sakhaullah, nr. 10).

Vaṭvāt'ın şark ve garp isfehşâları dediği Ebu'l-Fath Ali b. İmâdeddin İl-han b. Harezmsah Kutbeddin Muhammed için toplanmış olduğu kendi hikmetli 100 sözünden ibâret bir risâledir.

Nüshaları:

Ayasofya 1755. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde varak 24 b—28 a. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

Baş: الحمد لله مصور الآفاق ومقدر الارزاق ... يقول محمد ... الكتاب ... انى لما رأيت على مجلس مولانا ... اسفيسالار الشرق والغرب ابي الفتح على بن عمادالدين ايلغان بن خوارزمشاه قطب الدين محمد ... ينقل الى بابه المحروس بدائع الادب ... التقطت من كلامي مائة كلمة رفيعة الاصول بديعة الفصول سارية مسرى الخيال في محافل العقلاء ...

Umûmî 5577. H. 883 tarihli bir mecmua içinde, varak 87 a—90 b. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

16. Tuḫfat al-şadîġ ila'l-şadîġ min kalām amîr al-mu'minîn Abî Bakr al-Şiddîġ.

تحفة الصديق الى الصديق من كلام امير المؤمنين ابي بكر الصديق

(=Abbās İqbāl, nr. 3; Sakhaullah, nr. 23).

Bu eser, mukaddimesine göre, *Faşl al-ḫiṭāb* (bk. burada 7) ile *Maḫlûb kull fâlib* (bk. burada, nr. 13)'den sonra, memleketin ileri gelenlerinin isteği üzerine, yazılmıştır. Burada da sözlerin Farsça izahı ve mânalarını özetleyen birer kıt'a vardır. Eser Harezmsah Ebu'l-Fath İl-Arslan b. Atsız'a ithaf edilmiştir ki, buna nazaran telifi 551=1156 yılından sonra olmalıdır,

Nüshaları:

Üniversite Kütüphanesi F 407. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde, varak 1 b—29 b. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Baş: الحمد لله على تواتر آلائه وتقاطر نعمائه ... جنين سويد محمد ... الكتاب ... كه چون من كتاب فصل الخطاب ... بساختم وكتاب مطلوب (كل) طالب ... بپرداختم ...

Ayasofya 2854. H. 883 tarihli bir mecmua içinde, varak 1 b—32 a. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Veliyeddin 2639. H. 889 yılına âit bir mecmua içinde, varak 1 b—29 a. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Bağdadlı Vehbî 657. H. 933 tarihli bir mecmua içinde, varak 1b—18b. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Gördüğüm nüshalar arasında yalnız bu nüshanın önsözünden eserin Sultan-Ebu 'l-Kasım Mahmud b. İI-Arslan'a ithaf edilmiş olduğu anlaşılmalıdır. Krş. 'Abbās İkbāl. Bu son yerde bahsedilen 930 h. tarihli Paris nüshası (ar. 2770) da eseri aynı şahsa ithaf edilmiş gösterilmektedir.

Türkçeye tercümesi:

Konya, Müze Kütüphanesi 654. 838 h. tarihli bir mecmua içinde, varak 124 b—143 a. Tavsifi için bk. nr. 7.

Baş: بسمه . كمة اول صنایع المعروف فی مصارع السوء یعنی ایو اشر سقلبه
دوشمكدن یوز یرله ...

17. 'Ukūd al-la'ālī va su'ūd al-layālī.

عقود اللالی وسعود اللیالی

(=Abbās İkbāl, nr. 7; Sakhaullah, nr. 9).

Raşid al-Dīn Vaṭvāt'ın Harezmi kadi 'l-kudātı Mes'ut b. Yūsuf adına topladığı kendi 100 hikmetli sözünü ihtiva eden bir risâledir.

Nüshaları:

Ayasofya 1755. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde, varak 5 b—9 b. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

Baş: الحمد لله على آلائه التي لا يحجز مدها ... يقول محمد ... الكتاب ...

رأيت مجلس مولانا قاضي القضاة ... جواد خوارزم وخراسان ابن الفاخر مسعود بن يوسف
ابن الصدر السعيد ... مرتع الاقبال ... جمعت من كلامي مائة كلمة من الحكم الفائقة ...

Umümi 5577. H. 838 tarihli bir mecmua içinde, varak 65 b—68 a. Tavsifi için bk. burada nr. 5.

18. 'Umdat al-bulağā' va 'uddat al-fuṣṣahā'.

عمدة البلغاء وعدة الفصحاء

(=Abbās İkbāl'de mevcut değildir; Sakhaullah, yanlış bir kayda dayanarak, bunu *Macmū'a rasā'il*... zannetmiştir.)

Bildiğime göre, ilk defa olarak, İ. Kafesoğlu'nun *Harezmşahlar devleti tarihi*'nde, kaynaklar arasında (s. 6 ve not 6) zikredilmiş olan bu eser, Raşid al-Dīn'in bazıları başka münşeat mecmualarında da bulunan Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eder.

Kendisinin önsözünde anlattığına göre, Alâeddin Tekiş b. İI-Arslan (568—596=1173—1200) hükümdar olunca, herkes ona bir hediye götürmüştü; kendisi de hediye olarak bu eserini tertip ve takdim etmiştir. Bu kayıttan anlaşılıyor ki, eserin telif tarihi Tekiş'in cülus yılı olan 568=1173 yılıdır.

'*Umdat al-bulağā'*, yine mukaddimesinde anlatıldığına göre, birinci kısımda 25 Arapça mektup, 2. kısımda 25 Arapça kaside (her iki kısmın da başlıkları Farsçadır), 3. kısımda 25 Farsça mektup ve nihayet 4. kısımda 25 Farsça kaside olmak üzere, 4 kısım hâlinde tertip edilmiştir. Fakat aşağıda tavsif edilen nüshalar yalnız Arapça mektuplar ile kasideleri ihtiva eder. Yukarıda kaydedildiği üzere mektupların bir kısmı başka mecmualarda bulunuyorsa da, bir kısmı bulunmamaktadır. Kasidelerine gelince, bunların bir tanesi, birincisi Tekiş'in medhiyesi, diğerleri İI-Arslan ve Atsız'ın medhiyeleridir, yâni eserin toplanması sıralarında yazılmış manzumeler olmayıp, çok daha önceleri kaleme alınmış olan şiirlerdir.

Bu eserin tavsif edilen nüshalarından başka galiba Musul'da da bir nüshası vardır. Şu kadar var ki, bu nüshadan bahseden Dr. Dāvūd al-Çalabî al-Mavşilî bunun *Rasā'il*'in aynı olduğunu söylemiştir (bk. *Maḥṭūṭāt Mavşil*, Bağdad, 1346 = 1927, s. 24: «وتعرف برسائل الوطواط»). Bu müphem kayda dayanan Dr. Sakhaullah ise, bunu *Mecmū'a rasā'il Raşid al-Dīn* zannetmiştir.

Nüshaları:

Ayasofya 4150. Miklebli, yıpranmış yarı meşin bir cild içinde, 105 varak, 21,3 × 11,3 (15,6 × 7,3) sm. eb'adında, 17 satırlı nesih, söz başları kalın kalemle, sonra üzerinde kırmızı mürekkeple gidilmiş, kahve rengi, âhârsız kâğıt.

İstinsah kaydı yoktur. VII./XIII. asır, belki biraz daha eski. 1 a'da müellif adından sonra şu kayıt vardır:

حرره لنفسه العبد ... محمد بن محمد بن علي المعروف بكش النخبواني في التاريخ
المذكور (؟) غفر الله له ...

Baş: الحمد لله على سوانج نعمة وسوانج قسمه ... چنین گوید کترین بندگان
محمد ... الرشیدی الکاتب ... کی چون خدای ... سریر ملک خوارزم را بانوار اقبال و آثار
افضال مجلس اعلی خدائوند عالم ... ابو المظفر تکش بن الملك الاعظم ایل ارسلان ... آراسته
گردانید هر کس از بندگان تحفه می ساختند ... کترین بندگان هیچ تحفه نگزیدند تر ...

از آن ندانست کی کتابی فراهم آرد باسم خزانه کتب این پادشاه میمون منظر ... این کتاب از منشآت خویش فراهم آورد و آنرا بر چهار قسم ترتیب کرد قسم اول بر ۲۵ نامه تازی قسم دوم ۲۵ قصیده تازی قسم سیم ۲۵ نامه پارسی قسم چهارم بر ۲۵ قصیده پارسی ...

Bu nüsha yalnız Arapça mektuplar ile kasideleri ihtiva eder.

Esad Efendi 3302. Şemseli, zincirekli meşin bir cild içinde, 76 varaklık mecmuada varak 1 b—47 b. (24,2×15,5) sm. eb'adında, 21 satırlı nesih, güzel ve hareketli.

861 (h.) yılının 29 zilhiccesinde Ahmed el-Bursavî tarafından yazılmıştır. Bu nüshada da yalnız Arapça mektuplar ile Arapça kasideler vardır.

19. Uns al-lahfān min kalām imām al-mu'minīn ‘Osmān b. ‘Affān

انس اللهفان من كلام امام المؤمنين عثمان بن عفان

(=‘Abbās İqbāl, nr. 4; Sakhaullah, nr. 23).

Üçüncü halife hazreti Osman'ın seçilmiş 100 sözünün ilk önce Farsça nesir, sonra bir kıt'a ile izahundan ibâret olup, diğer halifelerden yüzer söz topladıktan sonra, diziyi tamamlamak üzere, tanıdıklarının istekleri üzerine, yazmış ve Sultan-şah Mahmud b. İl-Arslan'a ithaf etmiştir.

Nüshaları :

Üniversite Kütüphanesi F 407. IX./XV. asra âit bir mecmua içinde, varak 88 a—125 a Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Baş : الحمد لله الكبير صنائه الكثير بدائه ... چنین گوید محمد ... که چون
ازى كلمات ياران سه گانه ...

Ayasofya 2854. H. 896 tarihli bir mecmua içinde, varak 71 b—96 b. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Veliyeddin 2639. H. 899 yılına âit bir mecmua içinde, varak 63 a—87 b. Tavsifi için bk. burada nr. 7.

Bağdadlı Vehbi 657. H. 933 tarihli bir mecmua içinde, varak 45 b — 62. b. Tavsifi için bk. burada nr. 7.